

З'ЯСУВАЛЬНІ СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ОЦІНКИ

Е.В. Олійник

В статье предлагается классификация одного из основных функциональных типов сложноподчиненных оценочно-модальных изъяснительных предложений (рационального) в зависимости от семантического значения уверенности в достоверности излагаемой информации.

Ключевые слова: модальность достоверности, сложноподчиненные оценочно-модальные изъяснительные предложения, рациональная оценка, модальные предикаты

У статті пропонується класифікація одного з основних функціональних типів складнопідрядних оцінно-модальних з'ясувальних речень (раціонального) в залежності від семантичного значення впевненості у достовірності висловлюваної інформації.

Ключові слова: модальність достовірності, складнопідрядні оцінно-модальні з'ясувальні речення, раціональна оцінка, модальні предикати

This article offers the classification of one of the main functional types of compound evaluative modal explanatory sentences (rational) in dependence on semantic meaning of confidence in authenticity of stated information.

Key words: modality of authenticity, evaluative modal explanatory sentences, rational evaluation, modal predicats

У працях дослідників, що займалися вивченням складнопідрядних з'ясувальних речень (В.А. Белашапкова, В.О. Богородицький, М.С. Поспелов, Л.Ю. Максимов, І.Р. Вихованець, І.І. Слинько), термін "оцінно-з'ясувальні складнопідрядні речення" не зустрічається і детально такі речення не розглядаються. У російському мовознавстві оцінно-модальні підрядні з'ясувальні частини виділяються у працях В. Гладрова [2, с.264], М.Г. Мірошникової [3, с. 60].

Зокрема, М.Г. Мірошникова у своєму дисертаційному дослідженні "Функционирование сложноподчиненных оценочно-изъяснительных предложений в речи" запропонувала класифікацію основних функціональних типів оцінно-з'ясувальних складнопідрядних речень у сучасній російській мові. Проаналізувавши складнопідрядні з'ясувальні речення, головна частина яких має модальні модифікатори, дослідниця дійшла висновку, що більшу їх частину можна віднести до засобів вираження модальності достовірності (оцінка відповідності змісту дійсності, що відображає ступінь впевненості мовця у введений пропозиції, повноту та характер знання про подію) [3, с. 61].

Як зазначає авторка роботи, основою для створення класифікації складнопідрядних оцінно-з'ясувальних речень стало врахування взаємозв'язку функціонально-семантичного поля достовірності з категорією оцінки, що дозволило їй розділити загальне семантичне значення впевненості в достовірності викладеної інформації на три типи: *раціональну оцінку (власне модальну), якісну та емоційну (як периферійні модальності)*.

В українському мовознавстві складнопідрядні оцінно-з'ясувальні конструкції належним чином не вивчені, тому мета нашої статті полягає у дослідженні такого виду речень на матеріалі української мови. Проте розмір статті не дозволяє проаналізувати всі три типи оцінно-з'ясувальних речень, ми детально зупинимося тільки на реченнях раціональної оцінки.

Проаналізувавши близько двох тисяч складнопідрядних з'ясувальних конструкцій, ми можемо стверджувати про наявність у них раціональної оцінки. Взявши за основу класифікацію основних типів оцінно-з'ясувальних речень М.Г. Мірошникової, ми спробували створити подібну класифікацію оцінно-модальних з'ясувальних речень у сучасній українській мові і дати раціональну оцінку семантичному значенню впевненості в достовірності викладеної інформації.

Раціональна оцінка "передбачає оцінне судження та способи вираження, що враховують цей характер оцінки" [1, с.40]. Поряд з емоційною оцінкою (як безпосередньою реакцією на подію) раціональна оцінка має суто оцінний характер. Однак факт, що саме раціональна оцінка лежить в основі модальності достовірності, вимагає постановки її на перше місце [3, с. 61].

У результаті аналізу складнопідрядних з'ясувальних речень М.Г. Мірошниковою було встановлено, що складнопідрядні конструкції оцінно-з'ясувального типу, головна частина яких несе на собі раціональну оцінку достовірності інформації, яка міститься в підрядній частині, можна розділити на три семантичні підтипи впевненості: такі, що мають значення повної впевненості мовця у достовірності повідомлюваного у підрядній частині, тобто у відповідності змісту сказаної пропозиції дійсності; неповної впевненості та повної неупевненості. Ці ж підтипи знаходимо і серед українських речень.

До першого підтипу раціональної оцінки модальності достовірності відносимо повну впевненість мовця у достовірності повідомлення, яка відповідає ситуації категоричної достовірності і виникає тоді, коли треба ліквідувати наявні сумніви, підтвердити істинність сказаного раніше припущення. Тобто ситуація категоричної достовірності є прагматично обумовленою.

Значення повної впевненості у достовірності інформації у головній частині досліджуваних конструкцій може виражатися:

1. Предикатами знання, які формують:

а) речення зі значенням поняття, уяви, впевненості про подію, факт, наміри об'єкта: *Холод знав, що Шаптала готується до захисту дисертації (П. Загребельний); Гервасій знає, як дразнять його заочі (М. Стельмах);*

б) речення із семантикою відомостей про причини, умови дії, вчинки об'єкта: *Тепер він уже добре знав, чого Ігор замирився з царем Романом: розв'язав собі з греками руки супроти нас (І. Білик); А коли дізнався, що колишній приятель або запродується іноземцям, або ж одстоює лише власні інтереси, ставав із ним на герць (Ю. Мушкетик);*

в) речення із семантикою відомостей про напрямок пересування, переміщення або місце знаходження об'єкта: *Вони знали, як і де він стрибнув (І. Багрянний); Він знав, куди веде путь, яким поскакали обри (Д. Міценко);*

г) речення із семантикою відомостей про приналежність будь-чого будь-кому: *Зозулі знають, чие життя стає коротшим (П. Тичина);*

д) речення із семантикою розуміння фактів, подій, що відбуваються з суб'єктом / об'єктом, навколишнім середовищем: *Пан Стефан Хмелецький, брацлавський коронний хорунжий, розумів, що його хороброму регіментові рано чи пізно доведеться ставати на прю з турками (Є. Тельнюк);*

е) речення зі значенням усвідомлення можливості здійснення дії за певних умов: *Втім, Н. Назарбаєв добре усвідомлює, що без виходу на світові ринки ні про яку інтеграцію Казахстану у світове господарство, ні про який розвиток казахської економіки не може йти мови (З журналу); Коваль здогадався, що це Келеберда попросив у Херсоні начальника рибінспекції виявити гостинність (В. Кашин);*

є) речення зі значенням розуміння думок, вчинків, почуттів мовця: *Треба розуміти, що після такого погрому гуні повинні були стати на коліна (Г. Василенко);*

ж) речення, що позначають відчуття і також належать сфері знання: *Дівчина відчула, що в неї твердіють губи і сухим стало горло (В. Вільний).*

2. Предикатами, які формують речення зі значенням впевненості, безсумнівності, переконання, ствердження у діях об'єкта / суб'єкта: *Ніхто вже не сумнівався, що в наступну хвилину проллється кров (В. Малик); Христина була переконана, що Бубон її ненавидить, готовий зі світу зжити (Ю. Збанацький); Адже ми втрюх були цілком впевнені, що за балкою перед нами лежало Суботіно (І. Багмут); Згодом я вже й сам стверджував, що, злізши на першу гору, можна подолати всі (Д. Бакуменко).*

3. Модальними модифікаторами, які функціонують як предикати стану (*зрозуміло, ясно, безумовно, відомо, очевидно, цікаво*), що традиційно відносяться до показників категоричної достовірності: *Цілком зрозуміло, що в цьому плані важко порівняти Канаду та Україну (З журналу); Фашистам стало ясно, що в районі діє партизанський загін (О. Федоров); Уже тоді було відомо, що такий тип насаджень у сучасному місті не виправдовує себе (В. Гаман); Цікаво, що на кришечці кустодії вирізьблено аналогічний малюнок (З журналу); Тому цілком очевидно, що візантійське посольство за жодних обставин не могло направлятися в Паннонію, де протягом багатьох десятиліть дослідники розшукують столицю гунів (Г. Василенко).*

4. Модальним модифікатором, вираженим іменником *правда*: *Дядьку, а це правда, що ви знайшли перо жар-птиці? (М. Стельмах).*

5. Модальними дієсловами та предикативними прислівниками зі значенням суб'єктивної та об'єктивної необхідності, які вживаються у вторинному значенні (*повинні, треба, можна*): *Дещо узагальнюючи, можна сказати, що суспільство існує лише в ритмі змін; поза змінами не існує суспільства (З журналу); Треба Сашкові сказати, щоб чекав на мене завтра під човном (В. Сніна).*

6. Заперечними висловленнями, що мають незалежний інфінітив: *Не сказати, що дуже щось любите чи дуже ненавидите (В. Басараб); Не сказати, що Сеніч вельми зрадив гостей – не любив нічних відвідин (О. Гижя).*

Другим підтипом раціональної оцінки достовірної модальності М.Г. Мірошникова називає неповну впевненість мовця у достовірності відповідності змісту висловлення дійсності. Цей підтип оцінки, на думку лінгвістки, співвідноситься з мікрополем вірогідності та є результатом обробки тим, хто говорить, наявних у нього даних. Оцінка має характер припущення, що є основою головної частини складної оцінно-з'ясувальної конструкції [3, с. 66].

Рівень вірогідності здійснення подій, виражений у пропозиції таких речень, є високим. Припущення, що є основою головної частини складної оцінно-модальної конструкції, може бути виражене:

1. Модальними модифікаторами можливості, що здатні підлягати подальшим модифікаціям за рахунок введення лексичних елементів, які є показниками підсилення ступеня вірогідності (*можливо – цілком можливо, очевидно – цілком очевидно, природно – цілком природно*): *Отже, стає очевидним, що в умовах множинності різноманітних підходів до визначення структурних компонентів суспільства, особливо з урахуванням сучасних тенденцій суспільного прогресу, немає рації віддавати перевагу одній-єдиній точці зору на шкоду іншим (З журналу); Цілком очевидно, що найголовнішим завданням є відвернути термоядерну війну, не дати їй спалахнути (Л. Дмитерко); Цілком природно, що вона клопочеться про долю своєї родички (Ю. Дольд-Михайлик).*

2. Предикатами зі значенням думки, припущення, зробленого на основі спостережень, обмірковувань (*думати, гадати, вважати, припустити*): *В останню мить Артемові подумалося, що Никодим може витлумачити цей товариський рух як вияв жалості (О. Васильківський); У перші хвилини зустрічі Канарський гадав, що цю пару можна прийняти до організації (П. Автомонов); Сухоставський вважав, що тягне своє коріння з польського родоводу (О. Гижса); Припустимо, що ця випадкова модифікація могла виникнути (О. Довженко).*

3. Предикатами суб'єктивного сприймання, які утворюють безособові речення із семантикою сприйняття реальності через призму уяви чи думок суб'єкта: *Юлії здається, що вона ще міцніше притисла дитину до грудей (Л. Дмитерко); Вершиникові показалось, що прийшли гості не зовсім коректно з ним поводяться (Ю. Мушкетик).*

4. Предикатами із семантикою припущення, що ґрунтується на недостатніх даних: *Костя здогадувався, що дядько Петро якщо й знає, то не скаже, а якщо не знав... (О. Шарварок); Взагалі схоже, що хижий, мисливський спосіб життя пращурів людини остаточно склався на стадії австралопітеків з моменту застосування палиці як ударної зброї (Л. Залізник).*

5. Безособовими предикатами зі значенням можливості: *З такого погляду можна стверджувати, що семантико-синтаксичні відношення у складних реченнях відповідної мови стають формою існування власне-семантичних відношень (І. Вихованець).*

6. Предикатами сподіватися, підозрювати, уявляти, скидатися, що мають контекстуальне значення припущення: *Ніколи не сподівалася Олена Миколаївна, що з нею може таке статися (В. Єніна); Добродичин ще в Києві підозрював, що в не останню дудку грає тут великий боярин Угоняй (І. Білик); Я уявив, як він на мене подивиться... І не пішов (Ю. Щербак); Скидалося, що він якось сторожко, впівоберта слухає (В. Маняк).*

7. Дієслівними предикатами та предикативними сполученнями з семантикою підсумку та ствердження думки, що є правдивою з погляду суб'єкта (*підсумовувати, погоджуватись, показувати, визначати, зазначати, встановлювати, підкреслювати, підтверджувати, стверджувати, значити тощо*): *Отже, виходило, що ні до кіно, ні до філармонії Семена Івановича не поведеш (Б. Антоненко-Давидович); Це значить, що аналізатори вже встигли послати в обчислювальний пристрій дані про вагу, зріст, конфігурацію тіла пасажирів (І. Росохватський); Григорій перевірів гвинтівку і дійшов висновку, що має добру рушницю (І. Багряний); Белостоцька забастовка показала, що страх перед військами, викликаний ярославським погромом, минув (Ф. Бурлака); Покровський догідливо підтверджував, що все це з літака (С. Маликов); Однак ретельне розслідування встановило, що про недавній маскарад в угриничівській церкві ніхто не підозрює (О. Федоров); При цьому треба зайвий раз підкреслити, що ні з огляду на динаміку суспільства, ні з огляду на його не мени відносну статистику, соціальна диференціація не існує в просторовому та часовому відриві від соціальної інтеграції і навпаки (З журналу).*

До **третього підтипу** раціональної оцінки модальності достовірності М.Г. Мірошникова відносить повну невпевненість мовця у достовірності відповідності змісту висловлення дійсності, коли мовець передбачає можливість здійснення події, але для обґрунтованого припущення у нього немає достатньої кількості даних. На основі наявної інформації той, хто говорить, може лише сформулювати гіпотезу. Денотат висловлення, котрий займає позицію підрядної частини, являє собою подію, що може відбутися або не відбутися у майбутньому [3, с.68]. Ступінь вірогідності здійснення події, що виражений у пропозиції, оцінюється як низький.

Невпевненість мовця у достовірності змісту висловлення виражається:

1. Предикатами зі значенням сумніву: *Я не певен, що він скоро складе повноваження голови (С. Плачинда); Ми вам не гарантуємо, що не розстріляємо цього вашого робота (Ю. Щербак).*

2. Предикатами зі значенням страху, вираженими дієсловом *боятися*, які набувають значення невпевненості: *Вона боялася, що не зможе взяти себе в руки і прямо тут, у всіх на очах, кинеється Павлові на шию, припаде до грудей і заплаче від радості (В. Кучер).*

Запропонована класифікація не претендує на довершеність. Вважаємо, що вона може служити основою для подальшого вивчення оцінно-з'ясувальних складнопідрядних речень сучасної української літературної мови.

Література:

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
2. Гладров В. Функциональный анализ сложноподчиненного предложения // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 267с.
3. Мирошникова М.Г. Функционирование сложноподчиненных оценочно-изъяснительных предложений в речи: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. – СПб., 1994. – 195с.

Поступила 18.08.2004 г.

СЛОЖНЫЕ АДЪЕКТИВЫ С ОБРАЗНОЙ СЕМАНТИКОЙ

А.П. Прокопец

В статье исследуются семантические процессы, при помощи которых формируется лексическое значение сложных имен прилагательных, выражающих понятие подобия на имплицитном уровне.

Ключевые слова: сложные адъективы, метафоризация, метонимизация, семантические процессы

У статті досліджено семантичні процеси, за допомогою яких формується лексичне значення складних прикметників, що виражають поняття подібності на імпліцитному рівні.

Ключові слова: складні ад'єктиви, метафоризація, метонімізація, семантичні процеси

In the article semantic processes are analyzed using which lexical meaning of the compound adjectives are formed. These processes are expressing of similarity explicitly.

Key words: compound adjectives, metaphORIZATION, metonymization, semantic process

Сложные слова являются одним из средств выражения в языке определенных понятий и категорий. Представляет интерес формирование лексического значения композитов, с помощью которых передается понятие; подобия. Это сложные имена существительные (*книгоед* – «страстный любитель книг, который их как бы поедает»; *лизоблюд* – «тот, кто прислуживается к кому-либо из мелких, корыстных побуждений и как бы подлизывает с чужого блюда») и прилагательные (*стекловидная эмаль*; *соколиноглазый повелитель* – «такой, у которого глаза как у сокола»).

Сложные адъективы передают категорию подобия как на эксплицитном уровне (*сигарообразный автомобиль*, *миндалевидные глаза*), так и на имплицитном (*стрелокрылый самолет* – «такой, у которого крылья по форме напоминают стрелу»; *шоколаднокожая девочка* – «такая, у которой кожа по цвету напоминает шоколад»).

Цель данной статьи – исследовать семантические процессы, при помощи которых формируется лексическое значение сложных имен прилагательных, выражающих понятие подобия на имплицитном уровне.

Источниками служат словарные материалы «Новое в русской лексике» (НРЛ) за 1977-1988 гг., словари-справочники по материалам прессы и литературы 60-х, 70-х, 80-х годов «Новые слова и значения».

Рассматриваемые композиты представляют собой окказиональные производные эмоционально-образного характера. Это явления единичные, индивидуально-авторские, в основе которых лежат неожиданные, неповторимые смысловые ассоциации.

С помощью таких слов экспрессивно и лаконично передаются определенные качества и свойства, подчеркиваются особые, специфические оттенки значений, достигается новизна выражений.

Семантические отношения при образовании сложных адъективов данного типа имеют свои особенности. Основным средством номинации является производное слово. Номинации в языке чаще всего основываются на самых типических признаках предмета. Однако «иногда они базируются на признаках случайных, второстепенных. Поэтому и производные слова не всегда создаются на основе наиболее типических связей между производным и базовым (производящим). Эти связи могут быть